

VOET @ 2010

Nieuwe vakoverschrijdende eindtermen voor het secundair onderwijs

SLEUTELVAARDIGHEDEN

- COMMUNICATIEF VERMOGEN
- CREATIVITEIT
- DOORZETTINGSVERMOGEN
- EMPATHIE
- ESTHETISCHE BEWAARDIG
- EXPLOREREN
- FLEXIBILITEIT
- INITIATIEF
- KRITISCH DENKEN
- MEDIAWISSE
- OPEN & CONSTRUCTIEVE HOUDING
- RESPECT
- SAMENWERKEN
- VERANTWOORDELIJKHEID
- ZELFBEBELD
- ZELFREDZAAMHEID
- ZORFVULDIGHEID

STATI EINDTERTIEN
(AARJINGEN = PROCESTATIE
VERWERVEN VO SLEUTEL-
VAARDIGHEDEN.

Vlaamse overheid

WORTELS
VOEDINGSBARETTI

VOET @ 2010

Nieuwe vakoverschrijdende eindtermen
voor het secundair onderwijs

Colofon

Samenstelling

Curriculum: Lut Creemers, Karl Desloovere, Bart Maes, Willy Sleurs, Roger Standaert, Hugo Vanheeswijck, Chris Van Woensel
Met dank aan de leden van de stuurgroep VOET

Productcoördinatie:

Ministerie van Onderwijs en Vorming
Agentschap voor Onderwijscommunicatie
Afdeling Informatie en Communicatie

Verantwoordelijke uitgever:

Ludy Van Buyten
Koning Albert II-laan 15, 1210 Brussel

Vormgeving en druk

Joh. Enschedé | Van Muysewinkel

Depotnummer

D/2009/3241/481

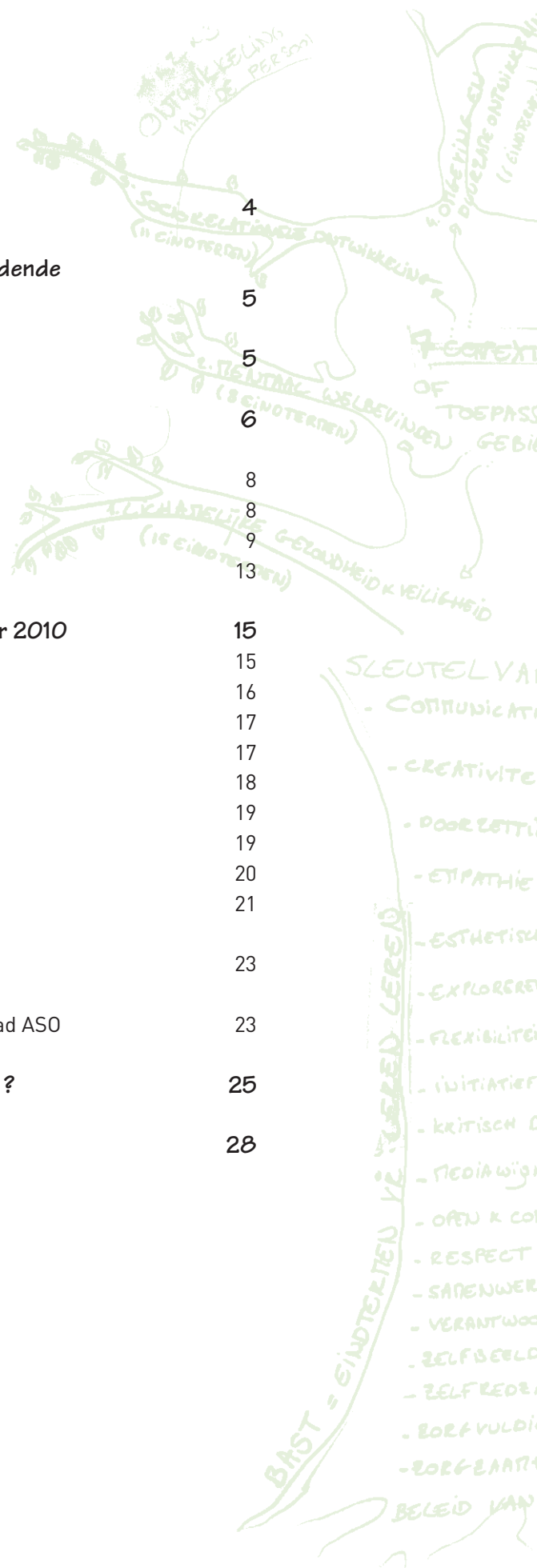
Bij de tekening op de omslag:

Een interpretatie van de dynamiek in de VOET
Naar een idee van directie en teamleden www.leefsleutels.be

Copyright : niets uit deze brochure mag worden gekopieerd of op een of andere wijze worden verspreid zonder bronvermelding

Inhouds overzicht

Woord vooraf	
Opdracht voor het actualiseren van de vakoverschrijdende eindtermen	
Doelstellingen bij de actualisering	
Wat is er veranderd?	
Het nieuwe ordeningskader verder toegelicht	
Gemeenschappelijke stam	
Zeven contexten	
Leren leren	
De vakoverschrijdende eindtermen vanaf 1 september 2010	15
Gemeenschappelijke stam	15
Context 1: Lichamelijke gezondheid en veiligheid	16
Context 2: Mentale gezondheid	17
Context 3: Sociorelationele ontwikkeling	17
Context 4: Omgeving en duurzame ontwikkeling	18
Context 5: Politiek-juridische samenleving	19
Context 6: Socio-economische samenleving	19
Context 7: Socioculturele samenleving	20
Leren leren	21
ICT – 1 ^{ste} graad	23
Technisch-technologische vorming – 2 ^{de} en 3 ^{de} graad ASO	23
Hoe kan het schoolteam deze nieuwe VOET hanteren?	25
Informatiebronnen	28

Woord vooraf

In 1997 kreeg het secundair onderwijs voor het eerst te maken met vakoverschrijdende eindtermen (VOET). Eindtermen beschrijven wat leerlingen moeten kennen en kunnen en welke houdingen van hen worden verwacht. Hiermee wilde het Vlaams Parlement een soort vangnet creëren voor waardevolle en maatschappelijk relevante inhoud die onvoldoende terug te vinden zijn in de vakken.

Van scholen wordt verwacht dat ze inspanningen leveren om de vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen na te streven (inspanningsverplichting). De eindtermen voor de vakken moeten door scholen bereikt worden.

Op 1 september 2010 worden nieuwe, geactualiseerde vakoverschrijdende eindtermen (VOET) voor het secundair onderwijs van kracht. Dat heeft het Vlaams Parlement bepaald in het 'Decreet tot bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs' ¹.

In deze publicatie vindt u naast de vakoverschrijdende eindtermen zelf, de nodige informatie over het wat, hoe en waarom van de actualisering.

De brochure bestaat uit drie delen:

- het eerste deel leert u het vernieuwde ordeningskader goed te begrijpen en gebruiken;
- het tweede deel bevat een lijst van alle VOET die gelden vanaf 1 september 2010;
- het derde deel biedt u handige tips om met de nieuwe VOET aan de slag te gaan.

Wij wensen u veel succes met de nieuwe vakoverschrijdende eindtermen!

¹ Goedkeuringsdatum: 30 april 2009 – Publicatiedatum: B.S. 08/07/2009

Opdracht voor het actualiseren van de vakoverschrijdende eindtermen

Dat het na ruim tien jaar tijd werd om de vakoverschrijdende eindtermen te evalueren en bij te sturen werd al aangekondigd in de beleidsnota Onderwijs en Vorming 2004-2009: *'Met de jaren is de diversiteit van de vakoverschrijdende eindtermen toegenomen. Dit wijst erop dat er vanuit de maatschappij steeds meer een beroep wordt gedaan op het onderwijs om jongeren competenties in zeer uiteenlopende domeinen bij te brengen. Toch kan het onderwijs niet op alle maatschappelijke en educatieve vragen ingaan.'* Aan deze vaststelling werd meteen de opdracht gekoppeld om de vakoverschrijdende eindtermen te actualiseren: *'Daarom zullen we de vakoverschrijdende eindtermen evalueren. Via een bevraging van verschillende groepen zullen we het maatschappelijk belang, de onderwijskundige relevantie en de haalbaarheid van vakoverschrijdende thema's en hun uitwerking in eindtermen nagaan. De evaluatie zal als basis dienen voor het herwerken van de vakoverschrijdende eindtermen. We willen ervoor zorgen dat het onderwijs zijn verantwoordelijkheid opneemt in het realiseren van de doelstellingen die zowel vanuit maatschappelijk als onderwijskundig standpunt prioritair beoordeeld worden. Anderzijds hoeven niet alle maatschappelijke claims meteen een algemeen geldende vertaling te vinden in onderwijs.'*

De evaluatie van de vakoverschrijdende eindtermen werd uitgevoerd door een onderzoeksteam van de Vrije Universiteit Brussel onder leiding van professor Mark Elchardus. 949 leraren, 57 directeurs, 5955 leerlingen en 168 'stakeholders van het onderwijs' namen eraan deel. De nieuwe vakoverschrijdende eindtermen zijn onder meer op de resultaten van dit onderzoek gebaseerd.²

Doelstellingen bij de actualisering

De herwerking van de vakoverschrijdende eindtermen moest leiden tot:

- het verminderen van het aantal eindtermen met behoud van een voldoende brede basisvorming;
- een haalbaar pakket met duidelijke eindtermen;
- een inhoudelijke bijsturing: de actualisering van de eindtermen moet in de eerste plaats een antwoord bieden op de vraag welke capaciteiten elke burger in Vlaanderen minimaal nodig heeft om actief aan de samenleving te kunnen participeren en om een persoonlijk leven uit te bouwen. Ook op het niveau van de Europese Unie is hierover nagedacht. Er is immers een aanbeveling van het Europees Parlement en de Raad inzake sleutelcompetenties voor levenslang leren. Dit was een belangrijke inspiratiebron bij het actualiseren van de vakoverschrijdende eindtermen;
- meer autonomie voor scholen. Vakoverschrijdende eindtermen moeten ook het beleidsvoerend vermogen van scholen te stimuleren.

² Elchardus, M., Duquet, F., Op De Beeck, S. & Roggemans, L. (2008). *Vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs. Een onderzoek naar de relevantie en de haalbaarheid van de vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs. (OBPWO 06.01)*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, TOR 2008.34.

Wat is er veranderd?

Een nieuw ordeningskader vervangt de thematische beschrijving van de eindtermen

Om deze doelstellingen te realiseren werden de 'klassieke' thema's (gezondheidseducatie, milieueducatie, opvoeden tot burgerzin, sociale vaardigheden en muzisch-creatieve vorming) vervangen door een nieuw ordeningskader. In dit kader worden zeven contexten gecombineerd met een gemeenschappelijke stam en met leren leren in zijn speciale rol.

Zeven contexten:

- 1 Lichamelijke gezondheid en veiligheid
- 2 Mentale gezondheid
- 3 Sociorelationele ontwikkeling
- 4 Omgeving en duurzame ontwikkeling
- 5 Politiek-juridische samenleving
- 6 Socio-economische samenleving
- 7 Socioculturele samenleving

Een gemeenschappelijke stam

Leren leren

In de **contexten** vindt men eindtermen terug die essentieel en typisch zijn voor de betrokken context.

De eindtermen in de **gemeenschappelijke stam** zijn gericht op een aantal sleutelcompetenties. De stam levert een opsomming van vrij algemeen geformuleerde eindtermen, los van elke context. Ze zijn toepasbaar in alle opvoedings- en onderwijsactiviteiten van de school.

Leren leren heeft als vakoverschrijdende rubriek een eigen karakter. Het pakket leunt zeer sterk aan bij de kerntaken van het onderwijs. Het doel van leren leren is leerlingen te helpen een manier van leren te verwerven die past bij hun persoon.

Voor alle duidelijkheid: de indeling in stam, contexten en leren leren is een ordeningskader dat het mogelijk maakt om een overzicht te houden. Dit kader bepaalt niet de volgorde of concrete uitwerking van de vakoverschrijdende eindtermen binnen de schoolcontext. Scholen ontwerpen zelf zinvolle en relevante gehelen met behulp van de voorliggende eindtermen. Ook vakgebonden eindtermen en leerplandoelen spelen daarbij een belangrijke rol.

De nieuwe vakoverschrijdende eindtermen zijn niet langer graadgebonden (met uitzondering van leren leren, ICT in de eerste graad en technisch technologische vorming in de tweede en derde graad ASO)

Er was een uitgesproken vraag van het onderwijsveld naar meer autonomie op het vlak van vakoverschrijdende eindtermen. Op deze vraag is ingegaan door niet alleen het aantal sterk te verminderen, maar ook door de meeste eindtermen niet langer graadgebonden aan te bieden. Uitzondering werd gemaakt voor *leren leren*, precies omdat dit tot de kerntaak van de school behoort en dus toch enige systematische volgorde vergt. De eindtermen voor *ICT* in de eerste graad en voor *technisch-technologische vorming* in de tweede en derde graad ASO blijven onveranderd.

Dat de vakoverschrijdende eindtermen globaal en dus graadoverstijgend geformuleerd zijn voor het secundair onderwijs betekent niet dat alle eindtermen in alle graden aan bod moeten komen. Dit zou leiden tot een verzwaring van de inspanningsverplichting en dat is niet de bedoeling. Wel mag worden verwacht dat elke graad in elke school een redelijke inspanning doet ten opzichte van het geheel van de eindtermen. De inspanning per graad moet in verhouding staan tot de totale tijd die leerlingen in het secundair onderwijs doorbrengen. Het is niet mogelijk of wenselijk om daar streefcijfers op te plakken. Het is wel belangrijk dat scholen communiceren over de keuzes die ze maken met betrekking tot de vakoverschrijdende eindtermen. Bij die keuze geldt het principe van de opeenvolging: de tweede graad bouwt verder op de eerste, de derde graad op de tweede. In deze communicatie kunnen scholengemeenschappen een belangrijke rol spelen.

Bovendien...

- De eindtermen zijn inhoudelijk geactualiseerd, rekening houdend met ontwikkelingen op Vlaams, Europees en mondiaal vlak. De meest opvallende nieuwe accenten zijn: herinneringseducatie, mediawijsheid, socio-economische basisinzichten, ondernemingszin, Europa, justitie, cultuuropvoeding en duurzame ontwikkeling.
- De eindtermen voor muzisch-creatieve vorming werden herschreven zodat ze meer gericht zijn op de cultuuropvoeding vanuit het perspectief van de kunst. Ze zijn geïntegreerd in de stam en in verschillende contexten die zich daartoe leenden.
- Het totaalpakket is teruggebracht van de oorspronkelijke 171 eindtermen tot 96 eindtermen (stam en contexten) en 48 eindtermen leren leren.

Wat is er niet veranderd?

- Niet alle eindtermen zijn nieuw. Wat volgens evaluatieonderzoek relevant en haalbaar is gebleken, werd grotendeels behouden. De ordening is wel veranderd, maar de herkenbaarheid blijft groot omdat de inhoud van heel wat eindtermen onveranderd bleef. Ze zijn meestal wel wat anders geformuleerd. Leren leren blijft een apart geheel, de vroegere gezondheidseducatie is samen met de eindtermen 'veiligheid' vooral terug te vinden in contexten 1 en 2, sociale vaardigheden vooral in context 3, milieueducatie in context 4 en burgerzin vooral in contexten 4, 5, 6 en 7.
- De nieuwe vakoverschrijdende eindtermen vragen geen totale omwenteling in

de werking van scholen. Heel wat schoolactiviteiten die gericht zijn op de 'oude' eindtermen zullen ook geschikt zijn voor de nieuwe.

- Vakoverschrijdende eindtermen blijven een belangrijk onderdeel van de basisvorming van leerlingen in het secundair onderwijs.
- De **inspanningsverplichting** blijft behouden. De inspectie zal blijven nagaan of de school inspanningen levert om alle vakoverschrijdende eindtermen na te streven.

Het nieuwe ordeningskader verder toegelicht

Met het ordeningskader wordt het overzicht bedoeld van de eindtermen met een gemeenschappelijke stam, 7 contexten en het pakket leren leren.

Gemeenschappelijke stam

De eindtermen in de gemeenschappelijke stam zijn gericht op een aantal sleutelcompetenties, hieronder in vetjes aangegeven.

Deze eindtermen zijn vrij algemeen geformuleerd zodat ze breed kunnen worden geïnterpreteerd en toepasbaar zijn in alle opvoedings- en onderwijsactiviteiten van de school. De bedoelde sleutelcompetenties zijn:

- **communicatief vermogen** in de zin van verbale en non-verbale taal en contactvaardigheid, zich moeiteloos onder andere mensen begeven, naar anderen toestappen en zich in gezelschap mengen;
- **creativiteit** in de zin van ondernemend en innoverend, soepele geest en inventiviteit;
- **doorzettingsvermogen** in de zin van wilskracht, keuzes kunnen maken en verantwoord worden, ambitieus en moedig zijn;
- **empathie** in de zin van inlevingsvermogen en responsiviteit, het vermogen af te stemmen op de gesprekspartner en relationele gerichtheid;
- **esthetische bekwaamheid** in de zin van schoonheid in cultuur- en kunstuitingen kunnen waarderen en schoonheid naar eigen smaak kunnen creëren;
- **exploreren** in de zin van actief zoeken naar situaties om de eigen capaciteiten te verbreden en verdiepen, leergierig zijn, durven en een actief aftasten van handlingsmogelijkheden;
- **flexibiliteit** in de zin van mentale soepelheid en veerkracht, relativiseringsvermogen (humor) en stressbestendigheid;
- **initiatief** in de zin van anticiperen, proactief handelen, wensen nastreven en taken aanpakken zonder dat het gevraagd wordt of zonder dat omstandigheden ertoe dwingen;
- **kritisch denken** in de zin van onderscheidingsvermogen;
- **mediawijsheid** in de zin van een bewuste en kritische houding ten opzichte van klassieke (televisie, radio, pers) en nieuwe media (internettoepassingen, sms) en het vermogen tot een alledaags, informeel en creatief mediagebruik dat (impliciet of expliciet) gericht is op participatie in de culturele publieke sfeer (lezersbrief, youtube, chatrooms, blogs, webcam, enz.);
- **een open en constructieve houding** tonen in de zin van ruimdenkend, maar ook belangstellend en relationeel gericht;

- **respect** in de zin van verdraagzaamheid, hoffelijkheid, ethisch denken en handelen, verbondenheid met de eigen leefwereld en de ruimere samenlevingscontext, verantwoordelijkheid;
- **samenwerken** in de zin van solidariteit en daadwerkelijke inzet voor een publieke zaak, constructieve deelname aan initiatieven die een plaatselijke of grotere gemeenschap raken;
- **verantwoordelijkheid** in de zin van engagement en betrokkenheid, maar ook loyaliteit en effectbesef van eigen denken en handelen;
- **zelfbeeld** in de zin van zelfkennis en realistisch zelfwaardegevoel, weet hebben van beperkingen en vertrouwen op capaciteiten, oprechtheid en authenticiteit;
- **zelfredzaamheid** in de zin van kunnen zorgen voor zichzelf en het sociaal, cultureel of economisch netwerk kunnen benutten wanneer nodig;
- **zorgvuldigheid** in de zin van accuratesse, nauwkeurigheid en organisatievermogen, de wil om het werk goed te doen, bedachtzaam t.a.v. middelen en doel;
- **zorgzaamheid** in de zin van behulpzaam en liefhebbend, proactief dienst- en zorgverlenend als inter-persoonlijke, interculturele, sociale en civiele vaardigheid.

De eindtermen in de stam zijn niet enkel onderling combineerbaar, maar kunnen ook samen met andere vakoverschrijdende en vakgebonden eindtermen worden aangepakt.

Zeven contexten

De rubricering van eindtermen in contexten heeft enkel te maken met het houden van overzicht en dus ook met een vlot terugvinden van de eindtermen die men wenst te behandelen. Net zoals de eindtermen in de stam, kunnen de eindtermen van elke context gecombineerd worden tot nieuwe zinvolle en - voor de school - relevante gehelen. Dat kan zowel onderling als met de eindtermen in de rest van het ordeningskader en met de vakgebonden eindtermen.

We geven hieronder een overzicht van de zeven contexten.

Contexten 1, 2 en 3 vormen samen de driedelige definitie van gezondheid zoals die door de Wereldgezondheidsorganisatie is geformuleerd: *“gezondheid is een toestand van een zo optimaal mogelijk fysiek, mentaal en sociaal welzijn, waarbij iedereen de kans moet hebben om als mens capaciteiten te ontwikkelen en te gebruiken met een maximum aantal vrijheidsgraden en keuzemogelijkheden.”*³ De invulling van gezondheid is dus ruim, dynamisch, relatief en emancipatorisch.

In de nieuwe VOET wordt niet langer vertrokken van de gezondheidsproblemen zelf, maar van de preventie ervan. Cruciaal in de preventieve benadering van deze drie contexten is een gezondheidsbevorderende schoolomgeving: de klas, het schoolbeleid en de relatie met de ouders en de lokale gemeenschap. De school kan zaken zoals depressie en zelfmoord niet vermijden, maar ze kan er wel toe bijdragen dat jongeren leren zorg te dragen voor hun gezondheid, zodat ze een minimaal welbevinden ervaren en weerbaar worden in situaties en relaties.

³ WHO Wereldgezondheidsorganisatie (2007). *Health 21: health for all in the 21st century*. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs220/en/>; geraadpleegd op 1 oktober 2009.

De eindtermen in contexten 1, 2 en 3 zijn gericht op wat belangrijk is in de uitbouw van een persoonlijk leven:

- persoonlijke *lichaamsverzorging en hygiënisch gedrag* in de brede zin: decibelbeperking, stemgebruik, straling van gsm, besmettingsgevaar, enz.;
- *houding, evenwicht tussen werk en ontspanning* met accent op ergonomie én op variatie;
- *voeding en beweging* als noodzakelijke combinatie, vanuit de dynamische voedingsdriehoek;
- *genotsmiddelen, geneesmiddelen* en assertiviteit in aanbodsituaties;
- *veiligheid* op de werkvloer, in het verkeer en in contacten met mens en dier in het algemeen;
- *eerste hulp* en het kunnen toedienen van cpr⁴, wat zelfs in zijn eenvoudige vorm levensreddend kan zijn;
- *stress en emoties*;
- *seksuele gezondheid en seksualiteit*;
- *zelfbeeld, weerbaarheid* en veerkracht;
- *communicatie en relaties* in brede zin: professionele en samenwerkingsrelaties, vriendschappen, intieme relaties, zakenrelaties, enz.;
- *impressie en expressie* als kansen op welbevinden en sociale interactie;
- *omgangsvormen en diversiteit*, authenticiteit en *verdraagzaamheid*.

Deze eindtermen krijgen nog meer betekenis en verdieping wanneer zij verbonden worden met eindtermen uit de stam. De eindtermen uit de stam zorgen er immers voor dat boodschappen worden meegegeven als:

- de wederzijdse beïnvloeding van persoon en omgeving;
- de invloed van de persoonlijke leefstijl op de eigen gezondheid en die van anderen;
- het besef dat een mens een leven lang verantwoorde beslissingen dient te nemen i.v.m. gezondheid, relaties en leefomgeving;
- het bewustzijn dat iedereen zowel individuele als collectieve verantwoordelijkheid draagt op het vlak van gezondheid en daar ook naar moet handelen;
- het gegeven dat gezond leven een dimensie is van levenskwaliteit.

Door het niet-graduate gebonden aanbod van de vakoverschrijdende eindtermen kan de school meer dan vroeger vrij kiezen hoe ze het gezondheidsbevorderend beleid vorm wil geven. De school kiest wanneer, bij welke gelegenheden, door wie, hoe, in welke combinaties en hoe vaak de eindtermen van stam en diverse contexten in samenhang worden aangepakt.

Context 4 geeft duurzame ontwikkeling een prominente plaats in de VOET.

Een gangbare definitie van duurzame ontwikkeling is te vinden in het zogenaamde Brundtlandrapport⁵: "*een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarbij de behoeften van de toekomstige generaties in gevaar te brengen*".

⁴ Cpr is de afkorting voor cardio-pulmonaire resuscitatie (een combinatie van hartmassage en beademing).

⁵ World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Published as Annex to General Assembly document A/42/427. <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>; geraadpleegd op 23 juni 2008.

Van scholen wordt niet verwacht dat ze duurzaamheidsvraagstukken oplossen, maar men mag wel verwachten dat ze leerlingen kansen bieden tot een mate van zelfontplooiing die hen handelingsbekwaam maakt om samen met anderen naar oplossingen te zoeken. Rekening houdend met de kenmerken van duurzaamheidsvraagstukken, zijn de eindtermen in deze context gericht op:

- leren denken in termen van *systemen* en een probleem bekijken vanuit verschillende invalshoeken;
- het gegeven dat duurzaamheidsvraagstukken zowel een *lokaal* als *mondiaal* karakter hebben;
- *kennis* en *inzicht*, maar ook met aandacht voor het ontwikkelen van *waarden* en *normen*, want men mag ethische dilemma's niet uit de weg gaan;
- het belang van een aangepaste *individuele leefstijl* indien men oprecht oplossingen wil zoeken voor duurzaamheidsvraagstukken;
- de rol van *participeren* aan het maatschappelijke debat om samen met anderen te zoeken naar wegen die leiden tot mogelijke oplossingen;
- het besef dat streven naar duurzame ontwikkeling een continu *leerproces* inhoudt.

Context 4 is een scharnier tussen de eerste en de laatste drie contexten. Immers, de persoonlijke ontplooiing en levensstijl van iemand heeft een impact op zijn natuurlijke leefomgeving en op het proces van duurzame ontwikkeling, maar wordt er ook door beïnvloed.

Een duurzame samenleving kan enkel gerealiseerd worden door de inzet van velen en door samen na te denken en kritisch te reflecteren over wegen die tot een oplossing van vraagstukken kunnen leiden. Dit houdt in dat burgers moeten beseffen dat zij invloed kunnen uitoefenen op zowel nationale als internationale instellingen om duurzame ontwikkeling te realiseren. In die zin vinden deze eindtermen aansluiting bij de contexten 5, 6 en 7.

Contexten 5, 6 en 7 bevatten eindtermen die te maken hebben met de politiek-juridische, socio-economische en socioculturele dimensies van de samenleving.

Jongeren zijn niet alleen 'burgers in wording', maar maken ook tijdens hun schooltijd deel uit van de samenleving en van de school die daar een afspiegeling van is. Zij doen indrukken en ervaringen op, vormen zich een mening en stellen zich misschien heel wat vragen over de manier waarop mensen hun samenleven organiseren. De school als oefenplaats voor democratisch en participerend burgerschap wordt geconfronteerd met vragen en uitdagingen.

De eindtermen in context 5 (de 'politiek-juridische samenleving') bestrijken vier onderling samenhangende thema's:

- *actief burgerschap*, waarbij jongeren basiskennis verwerven van wat rechten en plichten zijn, van bestaande inspraakprocedures die een democratisch gegeven zijn en van het belang en nut van een actieve opstelling. Ook in een democratische school, waar jongeren gevoelig worden voor de betekenis van burgerschap, wordt actieve participatie expliciet georganiseerd;
- *mens- en kinderrechten en fundamentele vrijheden*, zoals deze in de grondwet en in diverse internationale verdragen zijn vastgelegd;

- een minimaal inzicht in de *kenmerken en de werking van een democratie* is een fundamentele voorwaarde voor actief burgerschap. Daarbij komen de rechtsstaat, de scheiding der machten, de (Belgische) staatsstructuur en de politieke besluitvorming aan bod. Civiele activiteiten als overleg, belangenbehartiging en het kanaliseren van macht in regels en procedures komen aan bod in dit thema, evenals het recht van elke burger om de realisaties van een democratisch regime kritisch te evalueren;
- de *Europese/internationale dimensie* ten slotte, komt tot uiting in het gegeven dat elke samenleving met tal van zichtbare en onzichtbare banden niet alleen verbonden is met Europa, maar ook met een wereldgemeenschap. Actief burgerschap is niet alleen belangrijk op het lokale, regionale en nationale niveau maar kent ook een Europese en mondiale dimensie.

De eindtermen in context 6 (de 'socio-economische samenleving') zijn niet bedoeld om de economie als wetenschap te bestuderen. Ze zijn wel bedoeld om jongeren vertrouwd te maken met essentiële socio-economische verschijnselen en mechanismen die een rol spelen bij hun maatschappelijke participatie en zelfontplooiing. Het gaat hierbij om thema's als:

- *de rol van de overheid*, van ondernemingen, van werkgevers- en werknemersorganisaties;
- verheldering van de begrippen *welzijn en welvaart*;
- *arbeid*, economische activiteiten, goederen en diensten;
- *kennis van armoede*: kenmerken, oorzaken en gevolgen;
- aspecten van *consumenteneducatie* en aandacht voor de rechten en plichten van de consument;
- *budgetbeheer* in het kader van consumentengedrag, *zelfredzaamheid* en weerbaarheid.

Deze eindtermen handelen over de dynamiek in een socio-economische samenleving die veroorzaakt wordt door een permanente wisselwerking tussen economische en sociale mechanismen, zowel lokaal als internationaal. Opinievorming en persoonlijk engagement zijn hierbij belangrijke leerdoelen voor jongeren.

De eindtermen in context 7 (de 'socioculturele samenleving') verwijzen naar hetgeen maatschappelijk en onderwijskundig belangrijk wordt geacht voor het samenleven in een multiculturele en democratische samenleving als de onze. Volgende thema's staan daarbij voorop:

- *de samenlevingscultuur als een dynamisch gegeven* en als resultaat van een sociale interactie tussen mensen en groepen en beleid;
- *samenleving als realiteit van diverse subgroepen* en van onderlinge verschillen tussen mensen;
- *herinneringseducatie* als middel om vanuit een leerzaam omzien naar negatieve en positieve gebeurtenissen uit het eigen verleden en dat van samenlevingen elders in Europa of de wereld, te leren hoe het met de samenleving verder moet;
- *betekenis van conflicten*, zowel mondiaal als cultuurgebonden;
- *kunstgerelateerde cultuurexploratie* als onderdeel van een sociale identiteit, soci-

ale interactie en maatschappelijke participatie. Door bewust om te gaan met kunst, media en erfgoed vat krijgen op zowel individuele als sociale leerprocessen, is hierbij de boodschap.

Leren leren

Levenslang leren is een belangrijk aspect van zelfontplooiing. Participatie en actief burgerschap in een democratische samenleving vragen om autonoom handelende en denkende burgers die bereid zijn hun hele leven lang bij te leren.

De eindtermen 'leren leren' houden meer in dan 'leren studeren'. Ook 'al doende leren', onder meer tijdens praktijkervaringen, is een belangrijke vorm van leren leren. Leerlingen verwerven bekwaamheid in een breed gamma van houdingen, inzichten en vaardigheden, die hen in staat stellen om doelgericht en efficiënt te leren. De aandacht voor leren leren ondersteunt niet alleen het leren op school, maar heeft vooral als bedoeling leerlingen te vormen om zelfstandig te kunnen leren en te kunnen kiezen in wisselende contexten. Leren leren is dus veruit de belangrijkste component van basisvorming.

Leren zelfstandig leren is complex. De te ontwikkelen kennis, vaardigheden en attitudes worden daarom gegroepeerd in de volgende zes dimensies:

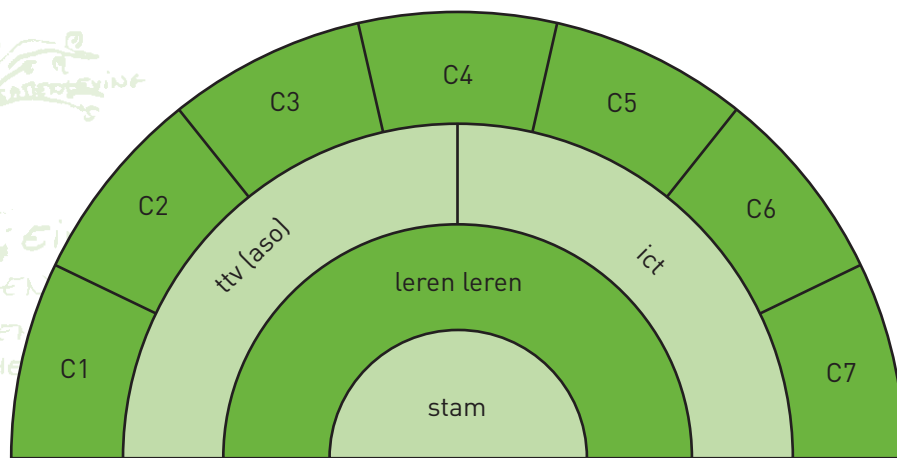
- **opvattingen over leren:** persoonlijke visies op leren en leersituaties oefenen invloed uit op het leergedrag en bepalen mee de leerstijl en favoriete leerstrategieën van een persoon;
- **informatieverwerving:** naast instuderen en inoefenen van leerstof, leren leerlingen ook zoekstrategieën hanteren. Met een kritische ingesteldheid en doelgericht informatie verzamelen en selecteren uit verschillende soorten bronnen, is eveneens een belangrijk doel;
- **informatieverwerking:** houdt o.a. in dat men vaardigheid verwerft in het gebruiken van informatie, meer bepaald het analyseren, synthetiseren en transformeren van informatie tot kennis die bruikbaar is voor het toekomstig leren en handelen;
- **probleemoplossing:** leerlingen leren kennis toepassen en oplossingsstrategieën hanteren, die kunnen ingezet worden bij de aanpak van nieuwe problemen;
- **regulering van het leerproces:** cognitieve en affectieve reguleringsvaardigheden zijn verantwoordelijk voor verschillen in leerprestaties. Leren gaat steeds gepaard met emoties en dynamiek die het gedrag in een bepaalde richting sturen en het leerproces positief of negatief beïnvloeden.
- **studie- en beroepsgerichte keuzebekwaamheid:** keuzebekwaamheid stelt de mens in staat bewuste keuzes te maken en dus verantwoordelijkheid op te nemen voor beslissingen. Voorwaarden om tot keuzebekwaamheid te komen zijn een helder zelfconcept, een ruim en objectief zicht op de keuzemogelijkheden, inzicht in keuzeprocessen en inzicht in externe factoren die het keuzeprocess kunnen beïnvloeden. Leren kiezen als dimensie is specifiek toegepast op studie- en beroepskeuze en omvat inzicht in keuzestrategieën, in het verloop van keuzeprocessen en de gevolgen ervan voor de verdere loopbaan.

Deze eindtermen vormen een krachtige stimulans om tot een breed leren te komen, met een persoonlijke leerstijl en met eigen leerstrategieën. De ideale situatie om dit doel te bereiken, is de toepassing van de eindtermen leren leren in elk vak.

Onderstaande figuur geeft een schematisch overzicht van de vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs. Hierin is het ordeningskader met stam, contexten en leren leren duidelijk te herkennen. Ook de niet gewijzigde VOET voor ICT en Technisch-technologische vorming (TTV - aso) maken er deel van uit.

De school kiest zelf welke combinaties van eindtermen ze hiermee maakt.

Vakoverschrijdende eindtermen vanaf 1 september 2010

Gemeenschappelijke stam

De leerlingen:

(communicatief vermogen)

- 1 brengen belangrijke elementen van communicatief handelen in praktijk;

(creativiteit)

- 2 kunnen originele ideeën en oplossingen ontwikkelen en uitvoeren;
- 3 ondernemen zelf stappen om vernieuwingen te realiseren;

(doorzettingsvermogen)

- 4 blijven, ondanks moeilijkheden, een doel nastreven;

(empathie)

- 5 houden rekening met de situatie, opvattingen en emoties van anderen;

(esthetische bekwaamheid)

- 6 kunnen schoonheid ervaren;
- 7 kunnen schoonheid creëren;

(exploreren)

- 8 benutten leerkansen in diverse situaties;

(flexibiliteit)

- 9 zijn bereid zich aan te passen aan wisselende eisen en omstandigheden;

(initiatief)

- 10 engageren zich spontaan;

(kritisch denken)

- 11 kunnen gegevens, handelwijzen en redeneringen ter discussie stellen aan de hand van relevante criteria;

- 12 zijn bekwaam om alternatieven af te wegen en een bewuste keuze te maken;

- 13 kunnen onderwerpen benaderen vanuit verschillende invalshoeken;

(mediawijsheid)

- 14 gaan alert om met media;

- 15 participeren doordacht via de media aan de publieke ruimte;

(open en constructieve houding)

- 16 houden rekening met ontwikkelingen bij zichzelf en bij anderen, in samenleving en wereld;

Leren leren

Contexten

- *lichamelijke gezondheid en veiligheid*
- *mentale gezondheid*
- *sociorelationele ontwikkeling*
- *omgeving en duurzame ontwikkeling*
- *politiek-juridische samenleving*
- *socio-economische samenleving*
- *socioculturele samenleving*

17 toetsen de eigen mening over maatschappelijke gebeurtenissen en trends aan verschillende standpunten;

(respect)

18 gedragen zich respectvol;

(samenwerken)

19 dragen actief bij tot het realiseren van gemeenschappelijke doelen;

(verantwoordelijkheid)

20 nemen verantwoordelijkheid op voor het eigen handelen, in relaties met anderen en in de samenleving;

(zelfbeeld)

21 verwerven inzicht in de eigen sterke en zwakke punten;

22 ontwikkelen een eigen identiteit als authentiek individu, behorend tot verschillende groepen;

(zelfredzaamheid)

23 doen een beroep op maatschappelijke diensten en instellingen;

24 maken gebruik van de gepaste kanalen om hun vragen, problemen, ideeën of meningen kenbaar te maken;

(zorgvuldigheid)

25 stellen kwaliteitseisen aan hun eigen werk en aan dat van anderen;

(zorgzaamheid)

26 gaan om met verscheidenheid;

27 dragen zorg voor de toekomst van zichzelf en de ander.

Context 1: Lichamelijke gezondheid en veiligheid

Stam

*communicatief vermogen
creativiteit
doorzettingsvermogen
empathie
esthetische bekwaamheid
exploreren
flexibiliteit
initiatief
kritisch denken
mediawijsheid
open en constructieve houding
respect*

De leerlingen:

- 1 verzorgen en gedragen zich hygiënisch;
- 2 leren het eigen lichaam kennen en reageren adequaat op lichaamssignalen;
- 3 vinden evenwicht tussen werk, ontspanning, rust en beweging;
- 4 nemen een ergonomische en gevarieerde sta-, zit-, werk- en tilhouding aan;
- 5 maken gezonde keuzes in hun dagelijkse voeding;
- 6 hanteren richtlijnen voor het hygiënisch omgaan met voeding;
- 7 nemen dagelijks tijd voor lichaamsbeweging;

samenwerken
verantwoordelijkheid
zelfbeeld
zelfredzaamheid
zorgvuldigheid
zorgzaamheid

Leren leren

- 8 schatten de risico's en gevolgen in bij het gebruik van genotsmiddelen en medicijnen en reageren assertief in aanbodsituaties;
- 9 nemen voorzorgsmaatregelen tegen risicovol lichamelijk contact;
- 10 participeren aan gezondheids- en veiligheidsbeleid op school;
- 11 passen veiligheidsvoorschriften toe en nemen voorzorgen voor een veilige leef- en werkomgeving;
- 12 roepen hulp in en dienen eerste hulp en cpr toe;
- 13 passen het verkeersreglement toe;
- 14 gebruiken eigen en openbaar vervoer op een veilige manier;
- 15 beseffen dat maatschappelijke fenomenen een impact hebben op veiligheid en gezondheid.

Context 2: Mentale gezondheid

Stam

communicatief vermogen
creativiteit
doorzettingsvermogen
empathie
esthetische bekwaamheid
exploreren
flexibiliteit
initiatief
kritisch denken
mediawijsheid
open en constructieve houding
respect
samenwerken
verantwoordelijkheid
zelfbeeld
zelfredzaamheid
zorgvuldigheid
zorgzaamheid

Leren leren

De leerlingen:

- 1 gaan adequaat om met taakbelasting en met stressvolle situaties;
- 2 gaan gepast om met vreugde, verdriet, angst, boosheid, verlies en rouw;
- 3 erkennen probleemsituaties en vragen, accepteren en bieden hulp;
- 4 aanvaarden en verwerken hun seksuele ontwikkeling en veranderingen in de puberteit;
- 5 kunnen zich uiten over en gaan respectvol om met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag;
- 6 stellen zich weerbaar op;
- 7 gebruiken beeld, muziek, beweging, drama of media om zichzelf uit te drukken;
- 8 herkennen de impact van cultuur- en kunstbeleving op het eigen gevoelsleven en gedrag en dat van anderen.

Context 3: Sociorelationele ontwikkeling

Stam

communicatief vermogen
creativiteit
doorzettingsvermogen
empathie
esthetische bekwaamheid

De leerlingen:

- 1 kunnen een relatie opbouwen, onderhouden en beëindigen;

*exploreren
flexibiliteit
initiatief
kritisch denken
mediawijsheid
open en constructieve houding
respect
samenwerken
verantwoordelijkheid
zelfbeeld
zelfredzaamheid
zorgvuldigheid
zorgzaamheid*

Leren leren

- 2 erkennen het bestaan van gezagsverhoudingen en het belang van gelijkwaardigheid, afspraken en regels in relaties;
- 3 accepteren verschillen en hechten belang aan respect en zorgzaamheid binnen een relatie;
- 4 kunnen ongelijk toegeven en zich verontschuldigen;
- 5 handelen discreet in situaties die dat vereisen;
- 6 doorprikken vooroordelen, stereotypering, ongepaste beïnvloeding en machtsmisbruik;
- 7 bespreken opvattingen over medische, psychische en sociale aspecten van samenlevingsvormen, veilig vrijen, gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsafbreking;
- 8 uiten onbevangen en constructief hun wensen en gevoelens binnen relaties en stellen en aanvaarden hierin grenzen;
- 9 zoeken naar constructieve oplossingen voor conflicten;
- 10 beargumenteren, in dialoog met anderen, de dynamiek in hun voorkeur voor bepaalde cultuur- en kunstuitingen;
- 11 gebruiken cultuur- en kunstuitingen om begrip op te brengen voor de leefwereld van anderen.

Context 4: Omgeving en duurzame ontwikkeling

Stam

*communicatief vermogen
creativiteit
doorzettingsvermogen
empathie
esthetische bekwaamheid
exploreren
flexibiliteit
initiatief
kritisch denken
mediawijsheid
open en constructieve houding
respect
samenwerken
verantwoordelijkheid
zelfbeeld
zelfredzaamheid
zorgvuldigheid
zorgzaamheid*

Leren leren

De leerlingen:

- 1 participeren aan milieubeleid en -zorg op school;
- 2 herkennen in duurzaamheidsvraagstukken de verwevenheid tussen economische, sociale en ecologische aspecten en herkennen de invloed van techniek en beleid;
- 3 zoeken naar mogelijkheden om zelf duurzaam gebruik te maken van ruimte, grondstoffen, goederen, energie en vervoermiddelen;
- 4 zoeken naar duurzame oplossingen om de lokale en globale leefomgeving te beïnvloeden en te verbeteren;
- 5 tonen interesse en uiten hun appreciatie voor de natuur, het landschap en het cultureel erfgoed;
- 6 voelen de waarde aan van natuurbeleving en het genieten van de natuur.

Context 5: Politiek-juridische samenleving

Stam

*communicatief vermogen
creativiteit
doorzettingsvermogen
empathie
esthetische bekwaamheid
exploreren
flexibiliteit
initiatief
kritisch denken
mediawijsheid
open en constructieve houding
respect
samenwerken
verantwoordelijkheid
zelfbeeld
zelfredzaamheid
zorgvuldigheid
zorgzaamheid*

Leren leren

De leerlingen:

- 1 geven aan hoe zij kunnen deelnemen aan besluitvorming in en opbouw van de samenleving;
- 2 passen inspraak, participatie en besluitvorming toe in reële schoolse situaties;
- 3 tonen het belang en dynamisch karakter aan van mensen- en kinderrechten;
- 4 zetten zich actief en opbouwend in voor de eigen rechten en die van anderen;
- 5 tonen aan dat het samenleven in een democratische rechtsstaat gebaseerd is op rechten en plichten die gelden voor burgers, organisaties en overheid;
- 6 erkennen de rol van controle en evenwicht tussen de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht in ons democratisch bestel;
- 7 illustreren de rol van de media en organisaties in het functioneren van ons democratisch bestel;
- 8 onderscheiden de hoofdzaken van de federale Belgische staatsstructuur;
- 9 toetsen het samenleven in ons democratisch bestel aan het samenleven onder andere regeringsvormen;
- 10 illustreren hoe een democratisch beleid het algemeen belang nastreeft en rekening houdt met ideeën, standpunten en belangen van verschillende betrokkenen;
- 11 kunnen van Europese samenwerking, van het beleid en de instellingen van de Europese Unie de betekenis voor de eigen leefwereld toelichten;
- 12 tonen het belang aan van internationale organisaties en instellingen;
- 13 geven voorbeelden die duidelijk maken hoe de mondialisering voordelen, problemen en conflicten inhoudt.

Context 6: Socio-economische samenleving

Stam

*communicatief vermogen
creativiteit
doorzettingsvermogen
empathie*

De leerlingen:

- 1 leggen met voorbeelden uit hoe welvaart wordt gecreëerd en hoe een overheid inkomsten verwert en aanwendt;

esthetische bekwaamheid
exploreren
flexibiliteit
initiatief
kritisch denken
mediawijsheid
open en constructieve houding
respect
samenwerken
verantwoordelijkheid
zelfbeeld
zelfredzaamheid
zorgvuldigheid
zorgzaamheid

Leren leren

- 2 toetsen de eigen opvatting aan de verschillende opvattingen over welzijn en verdeling van welvaart;
- 3 zetten zich in voor de verbetering van het welzijn en de welvaart in de wereld;
- 4 hebben bij het kopen van goederen en het gebruiken van diensten zowel oog voor prijs-kwaliteit en duurzame ontwikkeling als voor de rechten van de consument;
- 5 geven voorbeelden van het veranderlijke karakter van arbeid en economische activiteiten;
- 6 geven voorbeelden van factoren die de waardering van goederen en diensten beïnvloeden;
- 7 kunnen het eigen budget en de persoonlijke administratie beheren;
- 8 geven kenmerken, mogelijke oorzaken en gevolgen van armoede aan;
- 9 lichten de rol toe van ondernemingen, werkgevers- en werknemersorganisaties in een nationale en internationale context.

Context 7: Socioculturele samenleving

Stam

communicatief vermogen
creativiteit
doorzettingsvermogen
empathie
esthetische bekwaamheid
exploreren
flexibiliteit
initiatief
kritisch denken
mediawijsheid
open en constructieve houding
respect
samenwerken
verantwoordelijkheid
zelfbeeld
zelfredzaamheid
zorgvuldigheid
zorgzaamheid

Leren leren

De leerlingen:

- 1 beschrijven de dynamiek in leef- en omgangsgewoonten, opinies, waarden en normen in eigen en andere sociale en culturele groepen;
- 2 gaan constructief om met verschillen tussen mensen en levensopvattingen;
- 3 illustreren het belang van sociale samenhang en solidariteit;
- 4 trekken lessen uit historische en actuele voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie;
- 5 geven voorbeelden van de potentieel constructieve en destructieve rol van conflicten;
- 6 gaan actief om met de cultuur en kunst die hen omringen;
- 7 illustreren de wederzijdse beïnvloeding van kunst, cultuur en techniek, politiek, economie, wetenschappen en levensbeschouwing.

Leren leren

1 ^{ste} graad	2 ^{de} graad	3 ^{de} graad
<p>Opvattingen over leren</p> <p>1 De leerlingen werken ordelijk.</p> <p>2 De leerlingen weten dat kennis en vaardigheden via verschillende leerstrategieën kunnen verworven worden.</p>	<p>Opvattingen over leren</p> <p>1 De leerlingen werken planmatig.</p> <p>2 De leerlingen reflecteren over hun leeropvattingen, leermotieven en leerstrategieën.</p>	<p>Opvattingen over leren</p> <p>1 De leerlingen werken systematisch.</p> <p>2 De leerlingen kiezen hun leerstrategieën gericht met het oog op te bereiken doelen.</p>
<p>Informatieverwerving</p> <p>3 De leerlingen kunnen gegevens memoriseren door gebruik te maken van hulpmiddelen.</p> <p>4 De leerlingen oriënteren zich in overzichtelijke informatie door gebruik te maken van vormkenmerken zoals titels, ondertitels, afbeeldingen en tekstmarkeringen.</p> <p>5 De leerlingen maken adequaat gebruik van inhoudstafel en register.</p> <p>6 De leerlingen raadplegen adequaat een documentatiecentrum, bibliotheek en multimedia.</p>	<p>Informatieverwerving</p> <p>3 De leerlingen kunnen uit gegeven informatiebronnen en -kanalen kritisch kiezen en deze raadplegen met het oog op te bereiken doelen.</p>	<p>Informatieverwerving</p> <p>3 De leerlingen kunnen diverse informatiebronnen en -kanalen kritisch kiezen en raadplegen met het oog op te bereiken doelen.</p>
<p>Informatieverwerking</p> <p>7 De leerlingen zoeken bij het instuderen van een behandelde leerinhoud de noodzakelijke voorkennis opnieuw op in leerboek, werkboek of notities.</p> <p>8 Bij het leren van samenhangende informatie: <ul style="list-style-type: none"> • stellen de leerlingen vragen bij de leerstof en beantwoorden deze; • brengen in korte, gestructureerde teksten tekstmarkeringen aan; • vervolledigen een schema aan de hand van geboden informatie; • leggen verbanden tussen elementen van de leerstof. </p>	<p>Informatieverwerking</p> <p>4 De leerlingen kunnen zinvol inoefenen en herhalen.</p>	<p>Informatieverwerking</p> <p>4 De leerlingen kunnen verwerkte informatie vakoverstijgend en in verschillende situaties functioneel toepassen.</p>

9 De leerlingen kunnen samenhangende informatie begrijpen en analyseren door de betekenis van woorden, begrippen en zinnen, waar mogelijk, uit de context af te leiden of op te zoeken.

5 De leerlingen kunnen gegeven informatie onder begeleiding kritisch analyseren en samenvatten.

5 De leerlingen kunnen informatie samenvatten.

Problemen oplossen

10 Bij het oplossen van een probleem:

- herformuleren de leerlingen het probleem;
- bedenken zij onder begeleiding een oplossingsweg en lichten die toe;
- passen zij de gevonden oplossingsweg toe.

Problemen oplossen

6 De leerlingen herkennen strategieën om problemen op te lossen en evalueren ze.

Problemen oplossen

6 De leerlingen kunnen op basis van hypothesen en verwachtingen mogelijke oplossingswijzen realistisch inschatten en uitvoeren.

7 De leerlingen evalueren de gekozen oplossingswijze en de oplossing en gaan eventueel op zoek naar een alternatief.

Regulering van het leerproces

11 De leerlingen selecteren en ordenen het nodige materiaal en plannen onder begeleiding hun werktijd.

12 De leerlingen kunnen werken met een antwoordblad en correctiesleutel en houden rekening met lesdoelstellingen of aanwijzingen van de leraar.

13 De leerlingen vergelijken de eigen werkwijze met die van anderen en geven vervolgens aan waarom iets fout gegaan is en hoe fouten vermeden kunnen worden.

Regulering van het leerproces

7 De leerlingen kunnen een realistische werkplanning op korte termijn maken.

8 De leerlingen kunnen onder begeleiding hun leerproces sturen, beoordelen op doelgerichtheid en zo nodig aanpassen.

9 De leerlingen trekken conclusies uit eigen leerervaringen en die van anderen.

10 De leerlingen beseffen dat er verschillende oorzaken zijn voor slagen en mislukken.

11 De leerlingen beseffen dat interesses en waarden het leerproces beïnvloeden.

Regulering van het leerproces

8 De leerlingen kunnen een realistische werkplanning op langere termijn maken.

9 De leerlingen sturen hun leerproces, beoordelen het op doelgerichtheid en passen het zonedig aan.

10 De leerlingen kunnen feedback geven en ontvangen over hun leerervaringen.

11 De leerlingen kunnen het eigen aandeel in slagen en mislukken inschatten.

12 De leerlingen erkennen de invloed van hun interesses en waarden op hun motivatie.

Studie – en beroepsgerichte keuzebekwaamheid	Studie – en beroepsgerichte keuzebekwaamheid	Studie – en beroepsgerichte keuzebekwaamheid
14 De leerlingen hebben inzicht in de algemene structuur van het secundair onderwijs.	12 De leerlingen verwerven een zinvol overzicht over studie- en beroepsmogelijkheden.	13 De leerlingen verwerven een zinvol overzicht over studie- en beroepsmogelijkheden, dienstverlenende instanties met betrekking tot de arbeidsmarkt of de verdere studieloopbaan.
15 De leerlingen zijn bereid alle studierichtingen en beroepen naar waarde te schatten.	13 De leerlingen zijn bereid alle studierichtingen en beroepen naar waarde te schatten.	14 De leerlingen zijn bereid alle studierichtingen en beroepen naar waarde te schatten.
16 De leerlingen kunnen hun interesses en mogelijkheden inschatten met het oog op een studiekeuze.	14 De leerlingen kunnen rekening houden met hun interesses en mogelijkheden bij hun studie- of beroepskeuze.	15 De leerlingen houden rekening met hun interesses en mogelijkheden bij hun studie- of beroepskeuze.
17 De leerlingen wenden eenvoudige strategieën aan voor het maken van een studiekeuze.	15 De leerlingen kunnen de consequenties inschatten van hun keuzen inzake studie of beroep.	16 De leerlingen kunnen reflecteren over hun studie- of beroepskeuze.

ICT

eerste graad

De leerlingen

- 1 hebben een positieve houding tegenover ICT en zijn bereid ICT te gebruiken om hen te ondersteunen bij het leren;
- 2 gebruiken ICT op een veilige, verantwoorde en doelmatige manier;
- 3 kunnen zelfstandig oefenen in een door ICT ondersteunde leeromgeving;
- 4 kunnen zelfstandig leren in een door ICT ondersteunde leeromgeving;
- 5 kunnen ICT gebruiken om eigen ideeën creatief vorm te geven;
- 6 kunnen met behulp van ICT digitale informatie opzoeken, verwerken en bewaren;
- 7 kunnen ICT gebruiken bij het voorstellen van informatie aan anderen;
- 8 kunnen ICT gebruiken om op een veilige, verantwoorde en doelmatige manier te communiceren;
- 9 kunnen afhankelijk van het te bereiken doel adequaat kiezen uit verschillende ICT-toepassingen;
- 10 zijn bereid hun handelen bij te sturen na reflectie over hun eigen en elkaars ICT-gebruik.

Technisch-technologische vorming (ASO)

tweede graad

Techniek begrijpen

- 1 De leerlingen kunnen effecten van techniek op mens en samenleving illustreren en in historisch perspectief plaatsen (zoals comfort, design, milieu, consumentisme...);

'Technisch' begrijpen

De leerlingen kunnen

- 2 kennis en vaardigheden uit verschillende vakgebieden herkennen in technische realisaties;
- 3 de eigenheid van het technisch proces (bijvoorbeeld doelbepaling, ontwerpen, uitvoeren, evalueren) herkennen en omschrijven.

Attitude

- 4 De leerlingen ontwikkelen een constructief kritische houding ten aanzien van techniek, technische beroepen en ondernemingen/organisaties.

derde graad

Techniek begrijpen

De leerlingen kunnen

- 1 effecten van techniek op mens en samenleving illustreren en in historisch perspectief plaatsen (zoals comfort, design, milieu, consumentisme,);
- 2 effecten van techniek op menselijke gedragingen, houdingen, waarden en normen illustreren;
- 3 kenmerken van een technische benadering onderscheiden van andere benaderingen zoals wetenschappelijk, artistiek, sociaal,...;
- 4 gefundeerd oordelen over de rol van ondernemingen/organisaties in en voor de samenleving bijvoorbeeld met betrekking tot welvaart, ontwikkeling, welzijn,...

'Technisch' begrijpen

De leerlingen kunnen

- 5 kennis en vaardigheden uit verschillende sectoren herkennen;
- 6 eenvoudige ontwerpen en realisaties evalueren;
- 7 ondernemingen/organisaties karakteriseren als uitvoerders van technische processen en de rol van verschillende technische beroepen en vaardigheden hierbij toelichten.

Attitude

- 8 De leerlingen ontwikkelen een constructief kritische houding ten aanzien van techniek, technische beroepen en ondernemingen/organisaties.

Hoe kan het schoolteam deze nieuwe VOET hanteren?

Het voorstel voor de geactualiseerde vakoverschrijdende eindtermen doet, net zoals de oude VOET, een sterk beroep op teamwerking. Niet elke leerkracht hoeft zich dus individueel een weg te banen doorheen het nieuwe concept. Het nieuwe VOET-concept omvat de zes leerjaren van het secundair met een – behalve voor leren leren, ICT en technologische vorming – niet langer graadgebonden aanbod. Daardoor is de verantwoordelijkheid voor het nastreven van de VOET een zaak van het gehele team, nog sterker dan vroeger al het geval was.

Het komt erop neer dat de teamleden nadenken over opbouw en organisatie van hun onderwijsaanbod, taken verdelen binnen en tussen de graden en onderling afspraken maken over de manier waarop de eindtermen van stam en contexten worden nagestreefd. Hiervoor zijn allerlei leer- en onderwijsactiviteiten en beleidsopties van de school geschikt: sportactiviteiten, projecten, lessen, groepswork, atelier- of werkhuisactiviteiten, evaluatiemomenten, theater- of filmvoorstelling, klasuitstap, enz. en dit naar gelang van de keuze van de school en de mogelijkheden die zich aandienen.

Voor het hanteren van de nieuwe VOET in hun ordeningskader kan men met verschillende brillen kijken naar de praktijk. Er is de bril van de ervaring met de 'oude' VOET in de schoolpraktijk en er is de bril van het nieuwe VOET-concept.

Door de bril van de bestaande schoolpraktijk

Men kan zich i.v.m. bestaande activiteiten afvragen welke eindtermen of combinaties van eindtermen van toepassing zijn.

In een schema geplaatst, ziet dit perspectief er ongeveer zo uit:

De welbekende 'Dikke truiendag op school' is eigenlijk een illustratie van deze bril of invalshoek. Wie onderstaande beschrijving leest, 'vertrekt' van een bestaande activiteit. In de tekstballonnetjes staan de verwijzingen naar eindtermen uit vakken, stam, contexten en leren leren die in deze Dikke truienactiviteit wellicht wel aanbod zullen komen.

Het relaas:

"In het kader van acties rond de klimaatopwarming neemt onze school al enkele jaren deel aan de 'Dikke truiendag' (DTD). Om wat meer betekenis en diepgang aan deze actie te geven wordt voorafgaandelijk in de lessen aardrijkskunde van de derde graad aso en tso (kso) aandacht besteed aan de wetenschappelijke verklaringen voor de opwarming van de aarde. Ook de leerlingen van de derde graad bso leren over de oorzaken van de opwarming van de aarde in het kader van het vak PAV.

In het kader van deze vakken krijgen de leerlingen de opdracht om tijdens het eerste trimester van het lopende schooljaar krantenknipsels en artikels uit tijdschriften te verzamelen die in verband kunnen worden gebracht met het thema 'opwarming van de aarde'. De leerkrachten vragen ook uitdrukkelijk aandacht te hebben voor artikels die de sociale en economische gevolgen van de klimaatopwarming beklemtonen.

De leerlingen worden gestimuleerd om kritisch na te denken over het probleem: hiervoor moeten ze een kunstwerk (muziekstuk, toneel, ...) ontwerpen waarmee bepaalde aspecten van het klimaatvraagstuk belicht worden.

In de eerste graad werken de leerlingen in het kader van de lessen techniek aan een eigen ontwerp om energie op een duurzame manier op te wekken.

Op het einde van de DTD organiseren de leerlingen van derde graad een postersessie en een afsluitend debat rond het thema.

De subthema's van de posters kunnen betrekking hebben op:

- Het Kyoto-protocol en het belang van internationale organisaties zoals de VN*
- de gevolgen van de opwarming voor sommige bevolkingsgroepen (bijv. door woestijnvorming)*
- ...*

Tijdens dit debat zal duidelijk worden dat er verschillende opvattingen bestaan over de manier waarop het klimaatprobleem kan aangepakt worden."

Aardrijkskunde

2de graad aso, kso, tso (ET10)

3de graad aso, kso, tso (ET 7)

PAV, 3de graad bso (ET 19)

Leren Leren (LL),

2de / 3de graad (ET 3)

Context 4 (ET 2)

Stam (ET 3, 7, 12 en 13)

PO 1ste graad (ET 9)

Techniek1^{ste} graad

(ET 20)

Context 5: (ET 12)

Context 6: (ET 8)

NW 2de graad tso (ET 16)

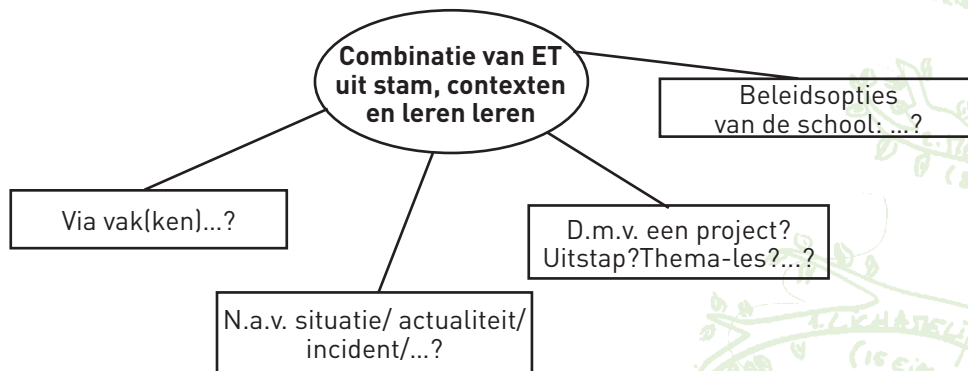
Stam (ET 2 en 5)

Bovenstaand relaas van de Dikke truiendag kan echter ook in de omgekeerde richting gelezen worden, zodat de bestaande activiteit bekeken wordt doorheen de bril van 1 vakoverschrijdende eindterm of een cluster van enkele vakoverschrijdende eindtermen die de school wenst na te streven.

Door de bril van de herziene VOET

Een schoolteam neemt een of meer eindtermen als uitgangspunt en bedenkt daarbij welke pedagogisch-didactische activiteiten geschikt zouden zijn om deze eindtermen te behandelen.

In een schema geplaatst, krijgt men zicht op dit perspectief:

Enkele vragen die een schoolteam zich zou kunnen stellen

- Hoe kunnen de VOET bijdragen aan de realisatie van het pedagogisch project van de school?
- (Omgekeerd:) waar biedt het pedagogisch project kansen voor het nastreven van de VOET?
- Op welke manier kunnen de VOET onderling worden verbonden?
- Hoe kan bestaand overleg worden gebruikt bij het hanteren van de VOET?
- Welke evolutie stellen we vast in onze werking aan de VOET en waar willen we naar toe?
- Welke informatie kregen we uit de vorige doorlichting over ons werken aan de VOET?
- Welke afspraken maken we met collega's binnen en tussen de vakgroepen?
- Hoe gaan we de VOET-werking evalueren en bijsturen?
- Welke VOET bieden we aan, op welk moment in het schooljaar? Bij welke leeftijdsgroep?
- Hoe kunnen we onze interne competenties optimaal inzetten?
- Hoe kunnen externen ons helpen?
- Zijn de VOET een element in het nascholingsbeleid van onze school?
- Zou er een ondersteunend aanbod bestaan dat relevant is voor onze school?
- Sluit het extern aanbod aan bij onze beleidsopties? Bij onze doelen en planning?
- Hoe gaan we leerlingen en ouders betrekken bij ons VOET-verhaal?
- Kennen de leerlingen de VOET? Worden leerlingen betrokken bij beleidsvorming op school?
- Is er uitwisseling mogelijk met andere scholen? Binnen de scholengemeenschap of -groep?
- En hoe gaat de inspectie om met de inspanningsverplichting die wij hebben t.a.v. de VOET?

(Het antwoord op deze laatste vraag is te vinden op de website van Onderwijs Vlaanderen. Zie verder: Informatiebronnen)

Informatiebronnen

Wie meer wil weten over de VOET kan uitgebreide informatie vinden op:
www.ond.vlaanderen.be/dvo/secundair/index.htm

Op deze website staat ook een rubriek 'vragen over vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen' (mèt antwoorden).

www.ond.vlaanderen.be/dvo/secundair/faq/faqvoe.htm

Nieuwe vragen kunnen worden gemaild naar deze site en worden zo vlug als mogelijk beantwoord.

Wie gedetailleerde informatie wenst over de opdracht van de inspectie vindt die op:
www.onderwijsinspectie.be

Scholen kunnen rekenen op ondersteuning bij hun pedagogische begeleidingsdienst. De verschillende contactadressen zijn te vinden op:

www.ond.vlaanderen.be/sites/pbd.htm

Wie op zoek is naar een nascholingsaanbod kan terecht op:
www.ond.vlaanderen.be/nascholing/

Andere publicaties over onderwijs:

Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming
Agentschap voor Onderwijscommunicatie
Cel Publicatie
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel

Tel 02 553 66 53

Fax 02 553 66 54

onderwijspublicaties@vlaanderen.be

www.ond.vlaanderen.be/publicaties

Vlaamse overheid

